

Den »nya» kyrkoorgeln.

Den nya »orgelreformrörelsen» — det stora arbetet på orgelns framför allt klangliga nydaning — har nu existerat på kontinenten i mer än ett decennium*. Vårt sydvästra broderland, Danmark, har även sedan en del år intresserat sig för orgelreformen och numera kan konstateras, att densamma nått också vårt land. Det är — vilket är geografiskt lättförklarligt — i södra Sverige som de första tecknen därtill äro att finna. Det har nämligen under de senaste åren i Skåne byggts en del orglar, vilka bära tydliga spår av »reform»-tendenser. Vi nämna orglarna i *Hälsingborgs Gustav Adolfs-kyrka* (nybyggd 1931. 50 stäm., 3 man.), *Tostarp* (nybyggd 1932. 10 stäm., 2 man.), *Båstad* (nya orgeln ombyggd 1932. 22 stäm., 2 man. Se denna tidskrift nov. 1933, artikeln: »Orgelrestauration»!), *Gryt* (nybyggd 1933. 11 stäm., 2 man.), *Lunds Domkyrkans Kapitelhus* (nybyggd 1933./ 8 stäm., 2 man.), *Malmö Kirsebergskapell* (nybyggd 1934. 10 stäm., 2 man.) *Höganäs* (nybyggd 1934. 25 stäm., 2 man, manual II ännu ofullständig) samt, icke att förglomma, *Lundadomens nya 101-stämmiga orgelverk*, invigd pingstdagen detta år.

Ett annat tecken är bildandet av ett K. S. V:s Orgelråd. I sin »anmälan» talar detta orgelråd bl. a. om »— *det väsentliga för orgeln, själva tonen och de faktorer, varav denna tonkvalitet är betingad.* — — — *romantiska tillsatser, som alltför länge varit dominerande* — — — *återupp-liva de för klangen utomordentligt viktiga övertonsstämmorna*». Det visar därmed tydlig frändskap med »orgelreformen» och dess åsikter.

Intresset har således vaknat och tidpunkten kan därför anses lämplig att något närmare redogöra för det instrument, som orgelreformens arbete gäller.

Karaktäristik.

Den »nya» kyrkoorgeln — därmed vilja vi förstå den orgeltyp, som vill strängt avgränsa sig från den de fyra, fem senaste decennierna överallt — även i kyrkorna — dominerande, orkestrala »konsertorgeltypen» (med de sista årtiondenas avläggare: kino-orgel, »Wurlitzer united organ», »Oskalyd»). Den ser såsom sin höga uppgift att tjäna i kyrkan som dennas instrumental-musikaliska språkrör. Ingalunda anser den sig i sitt nuvarande skick färdig för denna sin uppgift, men den strävar oavslått efter fullkomningen. I det följande må pekas på några uttryck för viljan i dessa strävanden.

Den nya orgeln vill vara sann, ärlig, vill vara sig själv. Därför avstår den ifrån alla icke orgelegna, s. k. imitationsstämmor, vilkas syfte är att söka efterapa orkestrala klanger och därför vill den uppbygga sitt

* En framställning av denna orgelreformrörelsens historiska bakgrund, uppkomst och utveckling har jag tidigare lämnat i artikeln: »Nutida strävanden inom orgelbyggeriet» (Tidskrift f. Kyrkomusik okt. 1930).

klangliga material, sin disposition, efter sina egna och ej efter symfoniorkestrernas principer.

Den erkänner och rättar sig efter sina av naturen givna lagar. Den avstår därför från alla ur akustisk synpunkt naturvidriga pipkonstruktioner, vilkas tonbildnings- och klangliga resultat måste bli otillfredsställande. Orgeln är ju akustiskt sett till stor del en jättesamling flöjter och de rimliga krav på sund tonbildning och god klang som naturen uppställer för detta slag av tonverktyg vill den noga beakta.

Den erkänner och underställer sig de fundamentala lagar, dem konsten och konsthantverket under sin utveckling frambragt och vilka för alla tider stå såsom oöverträffliga och karaktäriserande för orgeln: Det ljudande materialets indelning i de två huvudgrupperna labialer och tungstämmor, dess fördelning i olika »spelgrupper» eller »verk», i spelbordet åskådliggjord i olika klaviaturer för händer och fötter. Dessa »verk» skola var för sig bilda slutna, gentemot varandra kontrasterande men likaberättigade enheter (även pedalverket!) och därför bortser den nya orgeln från den »dynamiska» manualprincipen enligt schemat: manual I = F, manual II = MF, manual III = P och manual IV = PP (eller ev. = FF). Pedalklaviaturens ensidiga funktion såsom klavér för basstämman utvidgas så, att även mellan- och överstämmor kunna utföras på pedalen. I stället för den »dynamiska manualprincipen» träder således den ovan antydda »verk»-principen. För den tonala uppbyggnaden blir den fullständiga »övertonspyramiden» — från 32', 16', 10 $\frac{2}{3}$ ', 8' o. s. v. upp till 1' såsom självständiga stämmor — kännetecknande. 8'-tonhöjden förlorar sin förhärskande ställning och får endast ett ävenberättigande bland de olika tonhöjderna. Alikvot- och flerkoriga stämmor få väsentligt större utrymme i dispositionen. Den genom riktigare konstruktion i betydlig grad ökade användbarheten berättigar härtill. Även höra ju dessa stämmor till orgelklangens mest karaktäristiska.

Den nya orgeln vill tala sitt *eget språk*. Detta, vitt skilt från alla övriga instrumentala klanger, är oerhört rikt och känner ej förlusten av orkesterorgelns »karaktärsstämmor» på något sätt smärtsamt. Den odlar de *orgelegna* stämmorna: dels dem, som i mer eller mindre förvanskad gestalt levat kvar under århundradens gång, dels dem, som av orkesterorgeln bortglömdes eller ratades, men vars klangliga och funktionella värden (se nedan!) äro så stora, att införlivandet av dem med orgelns registerbestånd betyder en vinst av omätligt värde. Slutligen intresserar den sig för sådana absolut nya stämmor, som uppfylla den nya orgelns fordringar.

Den fordrar nämligen något av sina klangmedel. De skola kunna fylla den tvåfaldiga uppgiften att dels vara något i sig själva, d. v. s. ha en tydligt särpräglad klanglig profil och d:o klangegenskaper, dels kunna bidra till uppkomsten av s. k. »syntetiska» klanger, ett i konsert-orkesterorgeln förbisett, oerhört betydelsefullt sätt att skapa nya klanger, som förhjälpas den nya orgeln till ett ännu rikare, fulltonigare klangspråk.

Den syntetiska orgelklangen uppnås under följande förutsättningar:

a) Stämmorna uppdelas i tvenne huvudgrupper med i stort sett motsatta klangegenskaper. Den ena gruppen — som man efter orgelveten-

skapsmannen H. H. Jahnn brukar kalla den »manliga» — betonar mera kraften, intensiteten, den andra gruppen — den »kvinnliga» — betonar mera fylligheten i klangen. Det är den senare gruppen, som är av eminent betydelse för syntetiska klangers uppkomst. Jahnn har nämligen bevisat, att dessa stämmor ha egenskaper, som det mänskliga örat ej kan uppfatta, men som yttra sig i stor benägenhet för »klangsonderdelning», vilken blir verklighet, så snart en sådan stämma får samtona med en annan, för detta fenomen lämplig stämma. På katalysatorisk väg sluta sig då dessa båda samman till en ny »syntetisk» klangfärg.

b) För att piporna skola kunna utveckla sina önskade klangegenskaper, fordras riktiga mensurer, riktig labiering och uppskarning, vilka faktorer ej såsom i orkesterorgeln få schabloniseras utan från fall till fall måste fastställas med hänsyn till kyrkorummets storlek och akustiska förhållanden, stämmans funktion, placering etc. och utarbetas efter erfarenhetsmässigt vunna och vetenskapligt fastslagna principer.

c) Lägre lufttryck än det i orkesterorglar vanligen använda erfordras. Användningen av riktiga mensurer (pipvidd, labium, uppskarning) möjliggöres endast under förutsättning av en måttlig luftkomprimering.

d) Icke utan betydelse är luftlådan. Jahnn anser slejflådan överlägsen övriga lådkonstruktioner, emedan den i gynnsam riktning påverkar ej blott tonbildningen i allmänhet utan även klangsammanmältningen. (Jahnn: »Der Einfluss der Schleifenwindlade auf die Tonbildung der Orgel»).

Den nya orgeln vill vara ett konstverk, ej en fabriksmässigt framställd maskin. Den hatar standardmått ifråga om stämmorna och godkänner därför ej de gamla konstanta Töpfer-mensurerna med dess fattiga klassificering i de tre graderna: vid, medelvid och snäv genomskärningsmensur. Den begagnar till övervägande del i stället för konstanta s. k. variabla mensurer, vilka bidraga till att borttaga den klangliga enformighet, som vidlåder orkesterorgelns stämmor och i stället ge varje stämma något av eget liv och sålunda skänka stämmorna gentemot varandra även i detta avseende en självständig klangprägel. I stället för de »treklassiga» genomskärningsmensurerna användas för varje fall uträknade sådana. (Se ovan under b)!) — Vidare vill den nya orgeln frigöra sig från alla sådana av den mångfald maskinella inrättningar, som orkesterorgeln begåvats med, vilka för sin existens ha icke de konstnärliga kravens men allenast den mänskliga bekvämlighetens motivering.

Den nya orgeln avstår från konsertorgelns självförhärligande »kraftspråk», sådant det tar sig uttryck i högtrycksstämmor, oktavkopplingsystem m. m. Den vill ej ge uttryck åt något liknande konsertorgelns självbelåtna: »JAG TALAR» i *tonkraftens* tecken. Den odlar i stället *tonskönheten*.

Dessa anförda, för den »nya» kyrkoorgeln typiska drag må vara tillräckliga för att ge en uppfattning av, vad den är och vad den vill. Den historiskt insiktsfulle vill säkert mena, att denna orgel, som här kallats »ny», ingenting annat är än en efterapning av den s. k. klassiska orgeln — av några delvis oriktigt kallad »Bachorgeln». Det är dock ej så. Det är sant, att orgeln från »storhetstiden», (ung. 1600—1700) i myc-

ket står såsom *förebild* för vår tids nya orgel. Där finna vi de uteslutande orgelegna stämmorna, labialer såväl som tungstämmor. Där ha vi de variabla mensurerna, dispositionen efter »övertonspyramiden», »verk»-principen och annat. Ofrånkomligen — ty det har den moderna orgelvetenskapen bevisat — äro dessa orgelverk i sin art klassiska och vi ha endast att med sorg konstatera orgelbyggnadskonstens märkvärdiga utveckling i senare tider. Det är ju då fullt naturligt att med överhoppande av »nedgångsperioden» anknyta till den klassiska epoken, återerövra dess orgels förtjänster, göra oss förtrogna med dess idéer. Men icke är det meningen, att vi skola nöja oss med att åstadkomma blott kopior av den »klassiska» orgeln, de må vara hur i detalj lyckade som helst. Nej, meningen är, som Jahnn uttryckt det en gång: »Bort från den historiska orgeln! Nya vägar i *dennas grannskap.*» Vi erkänna den klassiska orgeln vara i klangligt hänseende vida överlägsen »orkesterorgeln» och vilja därför lägga den förra som grund för den vidareutveckling av orgeln — den kyrkliga — som skall bliva vår tids insats i orgelbyggnadskonstens historia.

Den nya orgelns samhörighetskänsla med den klassiska har en annan och djupare orsak än den gemensamma musikaliska och konstruktionella uppbyggnaden. Det är frändskapen i kynne. Den klassiska orgeln ställde sig helt in under den kyrkliga tjänsten. (Man invände ej häremot, att den tidens fria — d. v. s. icke av koralcantusfirmus bundna — orgelkompositioner ha ett starkt »konserterande» drag! Detta toccatornas, tantasiernas, ricerarernas etc. »konzertieren» var endast skiftande sätt att musicera »dem Höchsten Gott zu Ehren». All den tidens musik hade ju en för vår tid ofattbar stark etisk förankring i religionen.) Den nya orgeln vill sammalunda. Genom att i det klangliga begränsa sig till det orgelegna befrias den från det sentimentala och affekterade, för orgeln i grunden främmande drag, som kännetecknar orkesterorgeln. Orgeltonen återfår sin klarhet, renhet, sin svala objektivitet. Härmed blir den, skulle man jämförelsevis kunna säga, väsenslik den gregorianska sången i så måtto, att den i högre grad än orkesterorgeln får en tjänande inställning. Så som de gammalkyrkliga vokala tongångarna vilja och kunna träda tillbaka för och tjäna Ordet, så den nya orgeln den musik, som den återger. Orgelmusiken är av naturen egentligen lineär; det visar en blick på orgellitteraturen, som till överväldigande stor del är polyfon. Men polyfon musik fordrar ett instrument, på vilket man utan att nödgas tillgripa någon sorts manuell akrobatik klart och plastiskt kan återge de olika stämmornas linjespel. På en orkesterorgel är det vanligtvis omöjligt att på en och samma manual återge t. ex. en fuga på ett sådant sätt, att en åhörare (med tillräcklig musikalisk förutsättning) riktigt kan uppfatta det musikaliska skeendet. Härvidlag är den »nya» orgeln orkesterorgeln överlägsen och blir därför ett fullkomligare och bättre reproduktionsmedel för den polyfona orgelmusiken. — För den liturgiska beledsagningen är det av praktisk betydelse, att den nya orgelns svaga stämmor genom sin konstruktion äro mera »bärliga» än orkesterorgelns motsvarande stämmor och därför förmå att bättre stödja sången utan att täcka eller ännu mindre dränka densamma.

Sålunda befriad från tyngande och hämmande känslor av musikalisk och klanglig osjälvständighet vill den »nya» orgeln i sin »nya» förädlade gestalt ledsaga den gemensamma koralsången och mässången i dess olika gestalter och vara organisten ett villigt och gott redskap att återgiva den kyrkliga orgellitteraturens verk — och känner sig under allt göra »rätter tjänst». *Den vill vara ett gudstjänstinstrument.*

Carl E. Rosenquist.

Veckans tideböner.

Veckans tideböner. Utgivna av Arthur Adell och Knut Peters. Gleerups förlag. 136 sid., pris 2,75 kr.

Man får intet till skänks, allra minst ett helgat liv. Mycket av det religiösa livets friskhet ligger i en lycklig förening av spontaneitet och disciplin. Man har underskattat den fromma övningen och dess värde för helgelsen. Flera böcker för den enskilda andakten ha under de senare åren sett dagen. Det vittnar om en djupnande förståelse för det inre livets vård. Vad man saknat är en liknande tillgång för samfällid andakt. Nuvarande förhållanden äro icke alltid idealiska. Det fattas sträng och genomförd stil. Den gemensamma bönen och innerligheten få icke framträda. Den förra har man överlåtit åt sekterna. Prästen har icke kunnat bedja med bekymrade själar. Utomkyrklig praxis har han känt sig främmande för.

Man måste vara utgivarna av Veckans tideböner — A. Adell och K. Peters — mycket tacksam, att de vågat ett försök att avhjälpa dessa brister. Riktigt och klokt framhålla de tidegårdens karaktär av bön. De ha tänkt sig att deras sammanställning av tideböner skulle kunna tjäna — utom vid den enskilda andakten — även »vid gemensam bön i hemmet, i skolan och konfirmandundervisningen». De som praktiserat tidebönen med t. ex. konfirmanderna eller vid morgonböner i skolklass veta att denna deras förhoppning icke bygger på verklighetsfri konstruktion. Den djupaste behållningen av en vinters samvaro med nattvardsbarnen skänker måhända tidebönen, i synnerhet om den kan förläggas till kyrkans kor. Den gamla tidegården är den form för gemensam bön som under en i förstone otillgänglig och ensartad yta skänker innerlighet och rikedom åt andakten. I tidegården beredas lekman och präst tillfälle att mötas under helgade former i gemensam bön och kring Ordet.

Bönekaraktären markeras i den föreliggande samlingen icke minst därigenom att den icke upptager musik. Denna brist i Veckans tideböner är under nuvarande förhållanden i själva verket en styrka. Den gregorianska sången utgör för mången ett hinder att tränga in i tidegården. Fara är — såväl för sångarna som församlingen — att den kan komma att uppfattas som en musikalisk prestation i sitt sjungna utförande. Man bör börja med att utföra tidebönen i läsningens form och först efter större förtrogenhet med den övergå till sjungande bedja den. Det är på den vägen den skall vinna insteg i vårt folk.